(इंग्रजीत टंकलिखित न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

मुंबई येथील उच्च न्यायालयात
दिवाणी अपील अधिकारिता

2025 चा रिट याचिका क्र. 15215

संदीप मारुती रासकर, ... याचिकाकर्ती
विरुध्द
जिल्हा दंडाधिकारी सह जिल्हा निवडणूक
अधिकारी आणि इतर. ... उत्तरवादी

याचिकाकर्त्याकरिता श्री. निखिल अडकिने यांचेकडून निदेश घेऊन श्री. विनीत नाईक, वरिष्ठ वकील, श्री. महादजी फाळके, श्री. अविनाश बैलमारे, श्री. शुभम बी. चौधरी, श्री. सोमनाथ काळे, श्री. सुकंद कुलकर्णी.
राज्याकरिता श्रीमती नेहा भिडे, सरकारी वकील यांचेसह श्रीमती वृशाली राजे, ए. जी. पी.
उत्तरवादी क्रमांक 3 करिता श्री. एस. बी. शेट्ये.
उत्तरवादी क्रमांक 5 करीत श्री. अक्षय शिंदे.

कोरम : न्यायमूर्ति एन. जे. जमादार.

दिनांक : 12 नोव्हेंबर 2025.

न्यायनिर्णय :

1. न्यादेश. तातडी लक्षात घेता, न्यादेश विनाविलंब बजावून परत येण्याजोगा केला आणि पक्षांच्या विद्वान वकिलांच्या संमतीने अंतिमतः ऐकले.

2. भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद 227 अंतर्गत या याचिकेद्वारे, याचिकाकर्ता जिल्हाधिकारी/जिल्हा निवडणूक अधिकारी, पुणे यांनी 2025 च्या अपील क्रमांक 1 मध्ये पारित केलेल्या आदेश, दि. 6 नोव्हेंबर 2025 ची वैधता, औचित्य आणि अचूकपणा यावर आक्षेप घेतो, ज्यामध्ये याचिकाकर्त्याने कथितरित्या लोक प्रतिनिधीत्व अधिनियम, 1950 च्या कलम 24 आणि मतदार नोंदणी नियम, 1960 च्या नियम 23 अंतर्गत दाखल केलेले अपील खारीज केले गेले.

3. याचिकाकर्त्याने आळंदी नगरपरिषदेचे निवासी आणि माजी नगरसेवक असल्याचा दावा केला आहे. याचिकाकर्त्याचे नाव आळंदी नगरपरिषद, भोसरी विधानसभा मतदारसंघ आणि खेड नगरपरिषदेच्या मतदार यादीत समाविष्ट असल्याने याचिकाकर्त्याने 22 नोव्हेंबर 2021 रोजी भोसरी विधानसभा मतदारसंघ आणि खेड नगरपरिषदेच्या मतदार यादीतून याचिकाकर्त्याचे नाव वगळण्यासाठी मतदार नोंदणी नियम, 1960 च्या फॉर्म क्रमांक 7 मध्ये अर्ज दाखल केला आणि आळंदी नगरपरिषदेच्या मतदार यादीत त्याचे नाव कायम ठेवण्याची मागणी केली.

4. याचिकाकर्त्याची तक्रार आहे की, 30 डिसेंबर 2023 रोजी बूथ स्तरीय अधिकाऱ्याने आळंदी नगरपरिषदेच्या मतदार यादीमधून याचिकाकर्त्याचे नाव वगळण्यासाठी अर्ज केला आणि याचिकाकर्त्याला नोटीस न देता याचिकाकर्त्याचे नाव

हटवले गेले. 30 सप्टेंबर 2025 रोजी राज्य निवडणूक आयोगाने नगरपरिषद आणि नगरपंचायतींच्या सार्वत्रिक निवडणुकांसाठी कार्यक्रम जाहीर केला. आळंदी नगरपरिषदेची मतदार यादी 8 ऑक्टोबर 2025 रोजी प्रकाशित करण्यात आली. त्यानंतर याचिकाकर्त्याचे नाव आळंदी नगरपरिषदेच्या मतदार यादीमधून काढून टाकण्यात आल्याचे याचिकाकर्त्याला आढळले.

5. 10 ऑक्टोबर 2025 रोजी याचिकाकर्त्याने मतदार यादीत याचिकाकर्त्याचे नाव समाविष्ट करण्यासाठी निवडणूक अधिकाऱ्याकडे (आर 2) अर्ज सादर केला. राज्य निवडणूक आयोगाच्या (आर. 3) निर्देशांनुसार, 1 जुलै 2025 पर्यंत महाराष्ट्र विधानसभेच्या मतदार याद्यांनुसार ड्राफ्ट मतदार यादी प्रकाशित करण्यात आली होती आणि त्यामुळे याचिकाकर्त्याचे नाव ड्राफ्ट मतदार यादीत समाविष्ट करणे शक्य नव्हते, कारण याचिकाकर्त्याचे नाव संबंधित महाराष्ट्र विधानसभा मतदारसंघातील मतदार यादीत नव्हते, असे निरीक्षण नोंदवत पत्रव्यवहार, दि. 13 ऑक्टोबर 2025 द्वारे उक्त अर्जाला निकाली काढण्यात आले.

6. व्यथित झाल्याने याचिकाकर्त्याने सुरुवातीला या न्यायालयासमोर 2024 ची रिट याचिका क्र. 14116 दाखल केली होती. अपील उपायाचा लाभ घेण्याच्या स्वातंत्र्यासह

उक्त रिट याचिका मागे घेण्यात आली. या स्वातंत्र्याचा लाभ घेत याचिकाकर्त्याने जिल्हा निवडणूक अधिकाऱ्यांसमोर अपील केले.

7. आक्षेपित आदेशाद्वारे, जिल्हा निवडणूक अधिकाऱ्याने (आर. 1) अपील खारीज केले आणि इतर गोष्टींबरोबरच असे निरीक्षण नोंदवले की, संसदीय आणि विधानसभा सार्वत्रिक निवडणुकांच्या पार्श्वभूमीवर, ड्राफ्ट मतदार याद्या प्रकाशित केल्या गेल्या आणि वर्ष 2024 मध्ये अंतिम केल्या गेल्या आणि याचिकाकर्त्याने निर्धारित कालावधीत अपील दाखल करून याचिकाकर्त्याचे नाव काढून टाकण्यावर आक्षेप घेतला नाही.

8. याचिकाकर्त्याचे विद्वान ज्येष्ठ वकील श्री विनीत नाईक यांनी सादर केले की, आळंदी नगरपरिषदेच्या मतदार यादीमधून याचिकाकर्त्याचे नाव वगळणे हे मतदार नोंदणी नियम, 1960 चे आणि नैसर्गिक न्यायाच्या मूलभूत तत्त्वाचे स्पष्ट उल्लंघन आहे. 6 जानेवारी 2023 रोजी बूथ स्तरीय अधिकाऱ्याच्या सांगण्यावरून याचिकाकर्त्याला त्याचे नाव वगळण्यापूर्वी कोणतीही नोटीस देण्यात आली नव्हती. निःसंशयपणे, याचिकाकर्ते हे आळंदीचे रहिवासी आहेत आणि आळंदी नगरपरिषदेचे माजी नगरसेवक राहिले आहेत. याचिकाकर्त्याने भोसरी विधानसभा मतदारसंघ आणि खेड नगरपरिषदेच्या मतदार यादीतून त्याचे नाव वगळण्यासाठी फॉर्म क्रमांक 7 मध्ये अर्ज दाखल केला होता. उत्तरवादींनी स्वतः दाखवून दिल्यावर, या अर्जावर कोणतीही

कारवाई करण्यात आली नाही. तरीही, आक्षेपित कृत्यांमुळे याचिकाकर्त्याच्या सांविधिक आणि घटनात्मक अधिकारांचे उल्लंघन झाले आहे, असे आवाहन श्री. नाईक यांनी केले.

9. श्री. शेट्ये, उत्तरवादी क्रमांक 3 चे विद्वान वकील, ह्यांनी सादर केले की, विधानसभा मतदारसंघातील मतदार यादी ही नगरपरिषदेच्या निवडणुकीसाठी मतदार यादीचा आधार आहे. महाराष्ट्र नगर परिषद, नगर पंचायती आणि औद्योगिक नगरी अधिनियम, 1965 च्या कलम 11 मधील तरतुदींकडे न्यायालयाचे लक्ष वेधण्यात आले होते, ज्यामध्ये असे आदेश देण्यात आले आहेत की, लोक प्रतिनिधीत्व अधिनियम, 1950 च्या तरतुदींनुसार तयार केलेली महाराष्ट्र विधानसभेची मतदार यादी, राज्य निवडणूक आयुक्त सामान्य किंवा विशेष आदेशाद्वारे अधिसूचित करू शकतील अशा तारखेला, राज्य निवडणूक आयुक्तांद्वारे नगरपालिका क्षेत्रातील वेगवेगळ्या प्रभागांशी संबंधित वेगवेगळ्या विभागांमध्ये विभागली जाईल; आणि राज्य निवडणूक आयुक्त किंवा त्याच्याद्वारे अधिकृत अधिकाऱ्याने अशा प्रकारे विभागलेल्या आणि प्रमाणित केलेल्या यादीच्या प्रत्येक विभागाची मुद्रित प्रत, प्रत्येक प्रभागासाठी मतदारांची यादी असेल. त्यामुळे महाराष्ट्र विधानसभेच्या मतदार यादीमधून याचिकाकर्त्याचे नाव वगळणे हे याचिकाकर्त्याचे मूलभूत आव्हान आहे. याचिकाकर्त्याने मतदार नोंदणी नियम, 1960

च्या नियम 23 सह वाचन केलेल्या लोक प्रतिनिधीत्व अधिनियम, 1950 च्या कलम 24 अंतर्गत प्रदान केल्याप्रमाणे अपीलाला दाखल करून वगळण्याच्या उक्त आदेशावर हल्ला केला नाही, त्यामुळे मतदार यादीला आव्हान देणे, या टप्प्यावर, पूर्णपणे चुकीचे आहे.

10. या सादरीकरणाचे समर्थन करण्यासाठी, श्री. शेट्ये यांनी फिरोज खान दड्डू खान पठाण .वि. राज्य निवडणूक आयोग आणि इतर[1] आणि श्री सेव्हिओ ओ. फर्नांडिस आणि अन्य .वि. राज्य निवडणूक आयुक्त आणि इतर [2] या प्रकरणांमधील या न्यायालयाच्या खंडपीठाच्या न्यायनिर्णयांवर भर दिला.

11. भारतीय निवडणूक आयोगाचे (आर. 6) विद्वान वकील श्री. शिंदे यांनी, लोक प्रतिनिधीत्व अधिनियम, 1950 च्या कलम 24 (बी) अंतर्गत याचिकाकर्त्याकडे मुख्य निवडणूक अधिकाऱ्यांसमोर अपील करण्याचा प्रभावी सांविधिक उपाय आहे या आधारावर याचिकेची दाखल करून घेण्याची योग्यता यावर टीका केली. अशाप्रकारे, याचिकाकर्त्याला मुख्य निवडणूक अधिकाऱ्यांसमोर अपील करण्याचा सांविधिक उपाय वापरण्याचे निर्देश दिले पाहिजेत.

---

1 2020 चा डब्ल्यू. पी. क्र. 3606, दि. 22 डिसेंबर 2020 (नागपूर)

2 ए. आय. आर. 1996 बॉम्ब 343

12. श्री. शिंदे यांनी श्री. शेट्ये यांच्या सादरीकरणाची अनुपूर्ती केली की, एकदा एखाद्या विशिष्ट तारखेची विधानसभेची मतदार यादी मतदार यादी म्हणून अधिसूचित केली गेली आणि याचिकाकर्त्याचे नाव अशा मतदार यादीत नमूद केले गेले नाही, ज्या प्रभागाशी अशी मतदार यादी संबंधित असते त्या प्रभागातील नगरसेवकाच्या निवडणुकीत याचिकाकर्त्याची मतदाराची पात्रता रद्द होते. यासाठी, श्री. शिंदे यांनी बालकृष्ण जयसिंग बार्गे .वि. राज्य आयोग, राज्य निवडणूक आयुक्त च्या मार्फत आणि इतर[3] च्या प्रकरणातील खंडपीठाच्या न्यायनिर्णयावर भर दिला.

13. उत्तरवादी क्रमांक 4 करिता असलेल्या विद्वान ए. जी. पी. श्रीमती राजे यांनीही राज्य निवडणूक आयोग आणि भारतीय निवडणूक आयोगाच्या वतीने सादर केलेल्या सादरीकरणाचे समर्थन केले. मतदार यादीमध्ये नावे जोडणे आणि यादीमधून नावे काढून टाकण्याच्या प्रक्रियेचे काटेकोरपणे पालन करून याचिकाकर्त्याचे नाव आळंदी नगरपरिषदेच्या मतदार यादीमधून काढून टाकण्यात आले होते, अशी विनंती करण्यात आली. महाराष्ट्र विधानसभेच्या आळंदी नगरपरिषदेच्या संबंधित प्रभागासाठीच्या अंतिम मतदार यादीत याचिकाकर्त्याचे नाव आढळत नसल्यामुळे ही याचिका विचारात घेण्यास पात्र नाही.

3 2016 एस. सी. सी. ऑनलाईन बॉम 13260

14. श्री. नाईक याचिकेच्या दाखल करून घेण्याच्या योग्यते बाबतच्या मुद्यात सामील झाले आणि त्यांनी सादर केले की, पर्यायी उपायाचे अस्तित्व रिट कोर्टाला सध्याच्या परिस्थितीसारख्या आपत्कालीन परिस्थितीत अधिकारक्षेत्राचा वापर करण्यापासून रोखत नाही. पर्यायी उपायाची उपलब्धता हा रिट अधिकारक्षेत्राच्या वापरावर स्वतः लादलेला निर्बंध आहे. या प्रकरणात, नामनिर्देशन अर्ज दाखल करण्याची शेवटची तारीख 17 नोव्हेंबर 2025 आहे या वस्तुस्थितीला विचारात घेता आणि राज्य निवडणूक आयोगाची भूमिका लक्षात घेता, मुख्य निवडणूक अधिकाऱ्यासमोर अपील करण्याचा उपाय प्रभावी उपाय ठरणार नाही, असे आवाहन श्री नाईक यांनी केले.

15. मी न्यायमंचासमोर केलेल्या सादरीकरणाचा काळजीपूर्वक विचार केला आहे. लोक प्रतिनिधीत्व अधिनियम, 1950 च्या भाग III मध्ये 'विधानसभा मतदारसंघांसाठी मतदार यादी' या शीर्षकाखाली तरतुदींचा तपशील आहे. 1950 च्या अधिनियमाच्या कलम 22 मध्ये मतदार याद्यांमधील नोंदींमध्ये सुधारणा करण्याची तरतूद आहे. ते खालीलप्रमाणे आहेः

> "22. मतदार यादीतील नोंदींची दुरुस्ती. - जर कोणत्याही मतदारसंघाच्या मतदार नोंदणी अधिकाऱ्याने त्याच्याकडे अर्ज आल्यावर किंवा स्वतः होऊन, आपणास योग्य वाटेल अशी चौकशी केल्यानंतर -

(ए) मतदारसंघाच्या मतदार यादीतील एखादी नोंद एखाद्या तपशिलापूरती चुकीची किंवा सदोष आहे;

(बी) संबंधित व्यक्ती त्या मतदारसंघात सर्वसामान्यपणे जेथे राहते ती जागा तिने बदलली आहे या कारणावरून ती नोंद त्या यादीत दुसऱ्या जागी घातली पाहिजे, किंवा

(सी) संबंधित व्यक्ती मृत्यू पावली आहे किंवा ती त्या मतदारसंघाची सर्वसामान्यपणे रहिवासी असण्याचे बंद झाले आहे किंवा त्या यादीत नोंदली जाण्यास ती व्यक्ती अन्यथा हक्कदार नाही या कारणावरून ती नोंद गाळली पाहिजे,

अशी त्याची खात्री झाली तर, तो मतदार नोंदणी अधिकारी निवडणूक आयोगाने या संबंधात कोणतेही सर्वसाधारण किंवा विशेष निदेश दिल्यास त्यांच्या अधिनतेने ती नोंद विशोधित करील, दुसऱ्या जागी घालील किंवा गाळून टाकील :

परंतु खंड (ए) किंवा खंड (बी) खालील कोणत्याही कारणावरून कोणतीही कारवाई करण्यापूर्वी अथवा संबंधित व्यक्ती त्या मतदारसंघाची सर्वसामान्यपणे रहिवासी असण्याचे बंद झाले आहे किंवा त्या मतदारसंघाच्या मतदार यादीत नोंदली जाण्यास ती अन्यथा हक्कदार नाही या कारणावरून खंड (सी) खाली कोणतीही कारवाई करण्यापूर्वी, मतदार नोंदणी अधिकारी संबंधित व्यक्तीला, तिच्या संबंधात जी कारवाई करण्याचे योजले असेल तिच्याबाबत आपले म्हणणे मांडण्याची वाजवी संधी देईल.”

16. कलम 23 मध्ये मतदार यादीत नावांचा समावेश करण्याची तरतूद आहे. कलम 24 मध्ये अपील करण्याची तरतूद आहे. ते खालीलप्रमाणे आहेः

"24. अपिले - (ए) कलम 22 किंवा कलम 23 अंतर्गत निवडणूक नोंदणी अधिकाऱ्याच्या कोणत्याही आदेशावरून जिल्हा दंडाधिकारी किंवा अतिरिक्त जिल्हा दंडाधिकारी किंवा कार्यकारी दंडाधिकारी किंवा जिल्हा जिल्हाधिकारी किंवा समतुल्य दर्जाच्या अधिकाऱ्याकडे;

(बी) खंड (ए) अंतर्गत जिल्हा दंडाधिकारी किंवा अतिरिक्त जिल्हा दंडाधिकाऱ्यांच्या कोणत्याही आदेशावरून मुख्य निवडणूक अधिकाऱ्याकडे,

विहित करण्यात येईल अशा मुदतीत व अशा रीतीने अपील होऊ शकेल."

17. मतदार नोंदणी नियम, 1960 मध्ये विधानसभा मतदारसंघांच्या मतदार यादीशी संबंधित दावे आणि आक्षेपांच्या चौकशीसाठी नियम आहेत; अनवधानाने वगळलेली नावे समाविष्ट करणे (नियम 21), नावे वगळणे (नियम 21-ए) आणि मतदार यादीचे अंतिम प्रकाशन (नियम 22). नियम 23 अंतर्गत, नियम 20, 21, 21-ए अंतर्गत दावे आणि आक्षेप निश्चित करणाऱ्या आदेशांवर राज्य सरकारने नियुक्त केलेल्या अपीलीय अधिकाऱ्याकडे अपील करण्याची तरतूद आहे. असे अपील निर्णयाच्या घोषणेच्या तारखेपासून 15 दिवसांच्या कालावधीत अपील अधिकाऱ्याकडे सादर करणे आवश्यक आहे.

18. या टप्प्यावर, महाराष्ट्र नगर परिषद, नगर पंचायती आणि औद्योगिक नगरी अधिनियम, 1965 च्या कलम 11 आणि 12 मधील तरतुदींची दखल घेणे आवश्यक आहे. ते खालीलप्रमाणे आहेत :

"11. मतदार यादी तयार करणे. - लोक प्रतिनिधीत्व अधिनियम, 1950 च्या तरतुदींअन्वये महाराष्ट्र विधानसभेसाठी तयार केलेली आणि राज्य निवडणूक आयुक्त सर्वसाधारण किंवा विशेष आदेशाद्वारे अधिसूचित करील अशा दिनांकाला, त्या त्या वेळी अंमलात असलेली महाराष्ट्र विधानसभा मतदार यादी हि, राज्य निवडणूक आयुक्तांकडून पालिका क्षेत्रातील निरनिराळ्या प्रभागांशी, अनुरूप असेलेल्या निरनिराळ्या भागामध्ये विभागण्यात येईल; आणि राज्य निवडणूक आयुक्ताने किंवा त्याने प्राधिकृत केलेल्या अधिकाऱ्याने अशा प्रकारे विभागणी केलेल्या व अधिप्रमाणित केलेल्या मतदार यादीच्या प्रत्येक भागाची मुद्रित प्रत हि प्रत्येक प्रभागाची प्रभाग यादी असेल.

12. मतदानाचा हक्क. - (1) कलम 11 अन्वये ठेवलेल्या मदारांच्या यादीत जिचे नाव असेल अशी प्रत्येक व्यक्ती, यादी ज्या प्रभागासंबंधी असेल त्या त्या प्रभागाच्या परिषद सदस्यांच्या निवडणुकीच्या वेळी मत देण्यास अर्ह असेल आणि जिचे नाव अशा यादीत नसेल अशी प्रत्येक व्यक्ती अशा निवडणुकीच्या वेळी मत देण्यास अर्ह असणार नाही.

(2) एखादी व्यक्ती हि कोणत्याही निवडणुकीच्या वेळी, मत देण्यास अर्ह आहे किंवा यथास्थिती नाही हे या कलमान्वये ठरविण्याच्या प्रयोजनासाठी कलम 11 अन्वये ठेवलेली मतदारांची यादी हा, निर्णायक पुरावा असेल."

19. उपरोक्त सांविधिक तरतुदींला विचारात घेता, खटल्याच्या तथ्यांकडे परत जाताना, हे विपुल प्रमाणात स्पष्ट होते की, आळंदी नगरपरिषदेच्या मतदार यादीमधून याचिकाकर्त्याचे नाव वगळण्याची कृती हि लोक प्रतिनिधीत्व अधिनियम, 1950 च्या कलम 22 आणि मतदार नोंदणी नियम, 1960 च्या नियम 21-ए अंतर्गत असलेल्या अधिकाराच्या अनुषंगाने होती. निर्विवादपणे, याचिकाकर्त्याचे नाव तीन मतदार यादीत

समाविष्ट करण्यात आले होते, ते म्हणजे आळंदी नगरपरिषद, भोसरी विधानसभा मतदारसंघ आणि खेड नगरपरिषद. खरं तर, याचिकाकर्त्याने भोसरी विधानसभा मतदारसंघ आणि खेड नगरपरिषदेच्या मतदार यादीतून त्याचे नाव वगळण्यासाठी सादर केलेल्या अर्जाला आपले ट्रम्प कार्ड म्हणून न्यायालयासमोर जोर देण्याचा प्रयत्न केला. श्री. नाईक यांनी काही प्रमाणात तीव्रतेने विनंती केली की, या अर्जावर कोणताही निर्णय घेण्यात आला नाही आणि याचिकाकर्त्याच्या इच्छेविरुद्ध त्यांचे नाव आळंदी नगरपरिषदेच्या मतदार यादीतून वगळण्यात आले.

20. पहिल्या नजरेत श्री. नाईक यांचे सादरीकरण आकर्षक दिसते. तथापि, बारकाईने तपासणी केल्यावर, हे आव्हान स्वीकारण्यास पात्र नाही.

21. लोक प्रतिनिधीत्व कायदा, 1950 आणि कलम 11 आणि 12 कायदा, 1965 मधील तरतुदींचे संयुक्त वाचन हे सूचित करते की राज्य निवडणूक आयोगाने अधिसूचित केलेल्या तारखेपर्यंत महाराष्ट्र विधानसभा मतदारसंघांसाठी ही अंतिम मतदार यादी आहे, जी प्राधान्यक्रमाची आहे आणि निर्णायक महत्त्व धारण करते. ही महाराष्ट्र विधानसभा मतदारसंघातील मतदार यादी आहे, ज्यामध्ये नगरपालिका येते, जी नगरपालिका क्षेत्रातील वेगवेगळ्या प्रभागांशी संबंधित वेगवेगळ्या विभागांमध्ये विभागली जाते. अशा प्रकारे, नावे जोडणे आणि हटवणे हे अधिसूचित तारखेपर्यंत

संबंधित विधानसभा मतदारसंघासाठी अंतिम मतदार यादीत आणि त्यातील असणे आवश्यक आहे. नगरपरिषदेतील विशिष्ट प्रभागाच्या मतदार यादीतून मतदारांची नावे समाविष्ट केली जाऊ शकत नाहीत किंवा हटवली जाऊ शकत नाहीत.

22. स्पष्टपणे, लोक प्रतिनिधीत्व अधिनियम, 1950 आणि मतदार नोंदणी नियम, 1960 मध्ये, विधानसभा मतदारसंघासाठी मतदार यादीमधून नावे जोडण्यासाठी आणि काढून टाकण्यासाठी, अपील करण्याच्या तरतुदीसह एक विस्तृत प्रक्रिया आखण्यात आली आहे. परिणामी, मतदार यादीत नावांची अनुचित भर घालणे किंवा ती वगळणे याबाबतच्या तक्रारीचा अधिनियम, 1950 आणि मतदार नियम, 1960 अंतर्गत दिलेल्या पद्धतीनुसार पाठपुरावा करावा लागेल. विनिर्दिष्ट तारखेनंतर मतदार यादीमधून नावे वगळण्याचे कोणतेही आव्हान अधिनियम, 1950 आणि मतदार नियम, 1960 अंतर्गत प्रदान केलेल्या पद्धतीव्यतिरिक्त इतर प्रकारे स्वीकारले जाऊ शकत नाही.

23. फिरोज खान दडू खान पठाण (उपरोल्लेखित) याच्या प्रकरणात, महाराष्ट्र ग्राम पंचायत अधिनियमान्वये ग्राम पंचायतीच्या निवडणुकीच्या संदर्भात, ज्याचे कलम 12 मधील तरतुदी, 1965 च्या अधिनियमाच्या कलम 11 शी पॅरी मटेरिया आहेत, या न्यायालयाच्या खंडपीठाने ग्राम पंचायतीच्या मतदार यादीमधून नाव काढून टाकण्याचे आव्हान खालीलप्रमाणे फेटाळले:

"6. वर नमूद केलेल्या कलमांवरून हे स्पष्ट होईल की, ग्रामपंचायत निवडणुकांच्या उद्देशाने महाराष्ट्र विधानसभेची मतदार यादी, जी राज्य निवडणूक आयुक्तांनी एका विशिष्ट तारखेला ग्रामपंचायत निवडणुकांच्या उद्देशाने अधिसूचित आणि प्रकाशित केली आहे, ती वैध आहे. सध्याच्या प्रकरणात, राज्य निवडणूक आयुक्तांनी ग्रामपंचायत निवडणुकीच्या उद्देशाने अधिसूचित केलेली मतदार यादी, 25.09.2020 रोजी अस्तित्वात असलेली मतदार यादी होती. या यादी मध्ये याचिकाकर्त्याचे नाव हटवले असल्याचे दाखवण्यात आले होते. दुसऱ्या शब्दांत, महाराष्ट्र राज्य विधानसभेच्या मतदार यादीत दि. 25.09.2020 ला जी स्थिती प्राप्त झाली होती, ती अशी होती की याचिकाकर्त्याचे नाव समाविष्ट केलेले नव्हते. याचा अर्थ असा होईल की ग्रामपंचायतीच्या निवडणुकीसाठी याचिकाकर्त्याचे नाव 25.09.2020 नंतर मतदार यादीत समाविष्ट केले जाऊ शकत नाही आणि जरी ते मतदार नोंदणी नियम 1960 च्या नियम 13 सह वाचन केलेल्या लोक प्रतिनिधीत्व अधिनियम, 1950 च्या कलम 23 मध्ये समाविष्ट असलेल्या तरतुदींनुसार समाविष्ट करायचे असले तरीही ते सध्याच्या ग्रामपंचायत निवडणुकांच्या हेतूंसाठी वैध मानले जाणार नाही...."

24. खंडपीठाने श्री सॅविओ ओ. फर्नांडिस आणि अन्य .विरुद्ध. राज्य निवडणूक आयुक्त आणि इतर[4] च्या प्रकरणातील आधीच्या खंडपीठाच्या न्यायनिर्णयाचे अनुसरण केले. सॅविओ ओ. फर्नांडिस आणि अन्य (उपरोल्लेखीत) यांच्या प्रकरणातील न्यायनिर्णयातील कायद्याच्या घोषणेचा संदर्भ योग्य ठरेल. परिच्छेद क्र. 35 ते 37 मधील निरीक्षणे महत्वपूर्ण आहेत आणि त्यामुळे खाली काढलेली आहेतः

4 ए. आय. आर. 1996 बॉम्बे 343

"35. अशा प्रकारे, अधिनियमाच्या कलम 12 चे पोट-कलम (2) अधिनियमाच्या कलम 11 अंतर्गत ठेवलेली मतदार यादी ही एखादी व्यक्ती मत देण्यास पात्र आहे की नाही हे ठरवण्याच्या उद्देशाने निर्णायक पुरावा बनवते. येथे वर दर्शविल्याप्रमाणे, अधिनियमाच्या कलम 11 मधील इतर काही तरतुदी कर्नाटक नगरपालिका अधिनियमाच्या कलम 14 मध्ये आढळणाऱ्या तरतुदींसारख्याच आहेत. त्यामुळे आमच्या मते, ए. आय. आर. 1975 एस. सी. 1708 मधील न्यायनिर्णयाने आमच्या निर्णयावर नियंत्रण ठेवले पाहिजे. त्या न्यायनिर्णयात असे म्हटले आहे की जर मतदार यादीत काही चूक असेल, ज्यामध्ये एका भागात राहणारे काही मतदार किंवा घर क्रमांक दुसऱ्या भागात राहणारे असल्याचे दाखवले असेल, तर प्रत्येक प्रभागासाठी मतदारांची यादी तयार करताना ती दुरुस्त करता येणार नाही. निवडणूक अधिकाऱ्याला विभागाच्या प्रादेशिक क्षेत्रासाठी मतदार यादी घ्यावी लागते कारण त्यात कोणत्याही चुका असू शकतात आणि ती विभागासाठी मतदारांची यादी असेल. मतदारांच्या नावांमध्ये किंवा त्यांच्या पत्त्यांमध्ये, ज्यामध्ये ते राहतात त्या घराच्या क्रमांकांमध्ये काही चुका असतील तर त्या दुरुस्त करण्याचा एकमेव मार्ग म्हणजे लोक प्रतिनिधीत्व अधिनियम , 1950 च्या कलम 22 च्या तरतुदींनुसार दुरुस्तीसाठी अर्ज करणे. जोपर्यंत अशी दुरुस्ती केली जात नाही तोपर्यंत मतदार यादीतील नोंदी कायम राहतील आणि त्या त्या प्रभागाच्या मतदार यादीत अपरिहार्यपणे प्रतिबिंबित होतील. परंतु प्रभागाच्या मतदार यादीच्या तयारीच्या बाबतीत त्या चुका ठरणार नाहीत.

36. अशा प्रकारे, आमच्या प्रकरणातील तथ्यांना उपरोक्त तत्त्व लागू करताना, असे म्हटले गेले आहे की सध्याच्या याचिकाकर्त्यांसाठी एकमेव उपाय म्हणजे 1950 च्या अधिनियमान्वये संबंधित प्राधिकारींशी संपर्क साधणे, जेव्हा उत्तराच्या प्रतिज्ञापत्रात आणि त्याच्याशी संलग्न केलेल्या कागदपत्रांमध्ये नमूद केल्याप्रमाणे मतदार यादीची सखोल पुनरिक्षण करण्यात आले होते.

37. अधिनियमाच्या कलम 11 मध्ये कोणतीही सुधारात्मक यंत्रणा नसल्यामुळे ती तरतूद अधिकारिताबाह्य असल्याचा युक्तिवाद स्वीकारला जाऊ शकत नाही. याचे कारण असे की अशी यंत्रणा पुन्हा दुसऱ्यांदा उपलब्ध करून देणे हे कोणत्याही विधिमंडळाचे बंधन असणार नाही. 1950 च्या अधिनियमाच्या तरतुदींनुसार, अधिनियमाच्या कलम 22 आणि 23 मध्ये अशी यंत्रणा उपलब्ध करून देण्यात आली आहे. त्या यंत्रणेचा पाठपुरावा केल्यानंतर, मतदार यादीला अंतिम रूप देण्यात आले आणि अशा अंतिम मतदार यादीने नगरपालिका निवडणुकांचे संचालन करणाऱ्या प्राधिकाऱ्यांनी तयार केलेल्या मतदार यादीचा आधार तयार केला. अधिनियमाच्या कलम 11 मध्ये मतदार यादी दुरुस्त करण्यासाठी यंत्रणेची तरतूद नाही ही वस्तुस्थिती त्या कलमाला अधिकारबाह्य करणार नाही. कलम 11 मध्ये असे अभिप्रेत आहे की, राज्य निवडणूक आयुक्त त्या संदर्भात सर्वसाधारण किंवा विशेष आदेशाद्वारे अधिसूचित करतील अशा तारखेस लागू असलेल्या विधानसभेसाठीची मतदार यादी, जी नगरपालिका मतदार यादी मानली जाईल असा दस्तऐवज तयार करण्यासाठी आधार तयार करेल. नगरपालिका निवडणुकीसाठी विधानसभेच्या मतदार यादीचे मतदार यादीत रूपांतर करण्यासाठी, 'कात्री आणि पेस्ट' हे एकमेव ऑपरेशन केले जाते. आता तथ्ये आणि कायद्यातील तरतुदींवरून स्पष्ट झाले आहे की, विधानसभा यादीला अंतिम रूप देण्यापूर्वी, त्याला सुधारात्मक प्रक्रियेतून जावे लागते. सध्याच्या प्रकरणात, उत्तराचे प्रतिज्ञापत्र असे दर्शविते की अशा सुधारात्मक प्रक्रियेचे पालन केले गेले आहे. ड्राफ्ट यादी तयार करण्यात आली, आक्षेप आणि दावे मागवण्यात आले आणि त्यानंतर 1 डिसेंबर 1995 रोजी अधिसूचनेद्वारे ड्राफ्ट यादीला अंतिम रूप देण्यात आले. राज्य निवडणूक आयुक्तांनी त्यांच्या आदेश, दि. 20 डिसेंबर 1995 नुसार, नगर परिषदेच्या निवडणुका घेण्यासाठी मतदार यादी तयार करण्यासाठी अंतिम विधानसभा यादीचा आधार घेतला आहे. त्यामुळे अधिनियमाचे कलम 11 किंवा

ज्या आधारावर निवडणुका होणार आहेत, त्या मतदार यादीमधील कोणत्याही गोष्टीला दोष देता येणार नाही."

25. खंडपीठाने असे निरीक्षण नोंदवले आहे की, विधानसभा यादीला अंतिम रूप देण्यापूर्वी, त्याला सुधारात्मक प्रक्रियेतून जावे लागते. ड्राफ्ट यादी तयार केली गेली, त्यावर हरकती आणि दावे मागवले गेले आणि त्यानंतर ड्राफ्ट यादी अंतिम केली गेली. अशा अंतिम मतदार याद्या नगरपालिका निवडणुकांच्या आयोजनासाठी तयार केलेल्या मतदार यादीचा आधार बनतात. नगरपालिका निवडणुकीसाठी विधानसभेच्या मतदार यादीचे मतदार यादीत रूपांतर करण्यासाठी, 'कात्री आणि पेस्ट' हे एकमेव ऑपरेशन केले जाते.

26. सध्याच्या प्रकरणात, हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे की, याचिकाकर्त्याचे नाव 6 जानेवारी 2023 रोजी आळंदी नगर परिषद ज्या विधानसभा मतदारसंघामध्ये येते त्या मतदार यादीतून काढून टाकण्यात आले होते. याचिकाकर्त्याचे नाव उक्त मतदार यादीमधून वगळल्यानंतर संसदीय आणि महाराष्ट्र राज्य विधानसभेच्या निवडणुका झाल्या.

27. श्री. नाईक यांनी योग्यरित्या असे सादर केले की, आळंदी नगरपरिषद ज्या महाराष्ट्र विधानसभा मतदारसंघात येते त्या मतदारसंघाच्या मतदार यादीत याचिकाकर्त्याचे नाव समाविष्ट नव्हते.

28. एकदा ही भूमिका मान्य झाली की, हे सुव्यक्तपणे स्पष्ट होते की आता याचिकाकर्त्याने मांडलेले आव्हान स्वीकारले जाऊ शकत नाही कारण याचिकाकर्त्याला असे आग्रह करताना ऐकले जाऊ शकत नाही की, संबंधित विधानसभा मतदारसंघातील मतदार यादीमधून त्याचे नाव वगळल्याबद्दल त्याला माहिती नव्हती. कोणत्याही परिस्थितीत, संबंधित विधानसभा मतदारसंघातील मतदार यादीमधून याचिकाकर्त्याचे नाव वगळणे हे आवश्यक आव्हान आहे. त्यामुळे, याचिकाकर्त्याचे नाव आळंदी नगरपरिषदेच्या मतदार यादीत समाविष्ट करण्याची विनंती अधिकाऱ्यांनी मान्य न करणे न्याय्य होते. परिणामी, रिट याचिका अयशस्वी होते.

29. या टप्प्यावर, श्री. नाईक यांनी सादर केले की संबंधित विधानसभा मतदारसंघातील मतदार यादीमधून याचिकाकर्त्याचे नाव काढून टाकण्यावर आक्षेप घेण्यासाठी उपाय मिळवण्याचे स्वातंत्र्य राखून ठेवले पाहिजे.

30. हे लक्षात घेणे पुरेसे आहे की, जर उपाय सांविधिकदृष्ट्या उपलब्ध असेल, तर याचिकाकर्त्याला उक्त उपायाचा लाभ घेण्यापासून रोखले जाऊ शकत नाही.

31. त्यामुळे पुढील आदेशः

आदेश

(i) रिट याचिका खारीज केली जाते.

(ii) तथापि, हे स्पष्ट केले जाते की, याचिकाकर्त्याला कायद्यात उपलब्ध असलेल्या संबंधित विधानसभा मतदारसंघातील मतदार यादीमधून त्याचे नाव काढून टाकण्याच्या विरोधात उपाय मिळवण्याचे स्वातंत्र्य असेल आणि कायद्यात उपलब्ध असल्यास, ही याचिका खारीज होणे हा अशा उपायाचा पाठपुरावा करण्यात अडथळा ठरू शकत नाही.

(iii) न्यादेश रद्द केला.

(iv) कोणताही खर्च नाही.

(न्यायमूर्ति एन. जे. जमादार)

अस्वीकरण

"या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याचा / तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही. तसेच, इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरीता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबाजवणीकरीता वैध मानला जाईल."